

Tietoisuuden tutkimuksen metodologisia ongelmia

1.

Läntisessä joukkotiedotustutkimuksessa kollektiivinen tajunta on usein ymmärretty samaksi kuin ns. yleinen mielipide. Tutkijat ovat tällöin olleet kiinnostuneita lähinnä vain ihmisten valinnoista tai päätöksistä. On esimerkiksi kysytty, mitä puoluetta vastaaja tulee äänestämään, mitä mieltä hän on ydinvoimasta tms. Jälkimmäisessäkin tapauksessa kysymys on päätöksestä: siitä, mitä vastaaja päättää sanoa kannakseen asiassa, jossa vastakkaissuuntaiset argumentit saattavat risteillä hänen päässään hyvinkin tasavahvoina.

Tällaisissa mielipidetutkimuksissa ei näkyviin tule lainkaan se **mahdollisuuksien** ja **argumenttien** joukko, jota vastaaja on mielessään käsitellyt ennen päätöksen tai mielipiteen ilmoittamista. Tutkimuksen tulos voi silloin johtaa virheellisiin tulkintoihin. Olettakaamme, että kysyttäessä esimerkiksi suhtautumista ydinvoimaan mielipiteet jakautuvat jossakin populaatiossa tasan: 50 % ilmoittaa olevansa puolesta ja toiset 50 % vastaan. Ainakin suuri yleisö, joka mielipidetutkimusten tuloksia lukee, on taipuvainen tulkitsemaan tämän

niin, että kyseisessä populaatiossa vallitsee ydinvoiman suhteen jyrkkä **sosiaalinen kahtiajako**.

Todellisuudessa tilanne saattaa kuitenkin olla toisenkinlainen. On mahdollista, että jokaisella vastaajalla on ollut mielessään suunnilleen yhtä hyviä argumentteja ydinvoiman puolesta kuin sitä vastaanakin. Tällöin on sattumanvaraista, kumman vaihtoehdon henkilö esittää kannakseen, kun tutkija sitä häneltä kysyy; ja jos näin on jokaisen kohdalla, mielipidejakaumaksi koko populaatiossa tulee juuri 50 % - 50 % (tai lähelle sitä). Tulos ei kuitenkaan heijasta sosiaalista ristiriitaa populaation välillä, vaan **tajunnallista ristiriitaa** sen jokaisen jäsenen mielessä. (Coleman 1964, 381-383.)

Esimerkki osoittaa, että pelkkä mielipiteiden jakautumisen tunteminen ei riitä; tärkeää olisi myös kyetä selvittämään, missä määrin jakauma heijastaa sosiaalista ja missä määrin tajunnallista ristiriitaa.

2.

Niitä mahdollisuuksia ja argumentteja, joita vastaaja on päätöstä

tehdessään harkinnut, olisi tärkeä tuntea toisestakin syystä. Mieli-piteet ja toimintapäätökset eivät ole staattisia, eivätkä ihmiset ikuisiksi ajoiksi jää niihin lokeroihin, joihin tutkija heidät yhden kyselyn nojalla sijoittaa. Mahdollisuuksiin, joita vastaaja harkitsi mutta hylkäsi, samoin kuin argumentteihin, joita hän punnitsi muttei pitänyt tarpeeksi painavina, saattaa sisältyä dynaamista voimaa. Jotkut mahdollisuudet ja argumentit edustavat historiallisen kehityksen myötä väistymässä olevia tendenssejä, toiset vahvistumassa olevia.

Jos mielipidetutkija kysyisi esimerkiksi minulta juuri nyt, haluanko vaihtaa kirjoituskoneeni tietokone-tyyppiseen, kotioloihin soveltuvaan tekstinkäsittelylaitteeseen, vastaukseni olisi kieltävä. En halua opetella uuden laitteen käyttöä, tulen hyvin toimeen vanhalla kirjoituskoneellankin.

Mutta vaikka kantani on kielteinen, voin kuitenkin kuvitella jonkin **mahdollisen** tilanteen, jossa voisin valita tekstinkäsittelylaitteen. Tajunnassani on jo joitakin tähänkin ratkaisuun viittaavia elementtejä, jotka luultavasti tulevat saamaan lisää painoa kun tietokoneet kehittyvät ja marssivat yhteiskunnassa yhä pidemmälle. Tältä osin poikkean olennaisesti sellaisesta vastaajasta, joka ei välitä mainitusta laitteesta eikä osaa edes kuvitella sellaista tilannetta, jossa tulisi välittämäänkään.

Tajunnassa jo nyt piileviä, mielipiteiden ja päätösten tulevaan kehitykseen viittavia ituja olen yrittänyt saada esiin metodologialla, johon englanninkielisessä kirjallisuudessa viitataan käsitteellä **passive role-playing** - suomeksi olen puhunut "eläytymismenetelmästä". Siinä vastaajille annetaan eräänlainen "käsikirjoitus", joka

kuvaava jonkin tilanteen. Heitä pyydetään eläytymään tilanteeseen ja kirjoittamaan pieni aine siitä, kuinka tilanne tulee jatkumaan. Toinen mahdollisuus on esittää jokin tulevaisuudessa tapahtuva tilanne, pyytää vastaajaa eläytymään siihen sekä kirjoittamaan pieni kertomus siitä, mitä on tarvinnut tapahtua, jotta tähän tilanteeseen on tultu. Menetelmään voidaan yhdistää kokeellisen tutkimuksen logiikka siten, että systemaattisesti vaihdellaan joitakin vastaajille annettavan käsikirjoituksen elementtejä (tapahtuma-aika, henkilöiden väliset suhteet jne.) sekä katsotaan, miltä osin tämä muuttaa vastaajien kertomuksia.

Tällä tavoin olemme yrittäneet tutkia yhtä hyvin suomalaisten alkoholinkäytön ehtoja (Eskola 1984a) kuin ihmisten käsityksiä maailmaa uhkaavista vaaroista (Eskola 1984c). Olen käyttänyt näitä tuloksia myös heuristisena apuvälineenä yrittäessäni ennustaa, miten psykologia tieteenä tulee 1990-luvulle mennessä kehittymään (Eskola 1984b).

3.

Jos joukkotiedotustutkija jää pahasti tilastotieteellisen ajattelun vangiksi, hänen voi olla vaikea ymmärtää, mitä merkitystä on sellaisella asialla, joka on **mahdollinen**, mutta **erittäin epätodennäköinen**. Tällöin hän ei ymmärrä eräitä ihmisen tajunnan ja toiminnan perusteita.

Miksi esimerkiksi Suomessa suunnaton määrä ihmisiä joka viikko täyttää lottokupongin? Se ei tapahdu siksi, että he eivät ymmärrä tilastotiedettä. Kyllä useimmat heistä tietävät, että mahdollisuus saada itselleen päävoitto on äärimmäisen pieni. Mutta he ymmärtävät

myös tämän: jos täytän lottoruudun, minulla on **mahdollisuus** voittaa; ja silloin minulla on myös lupa ottaa tämä mahdollisuus mukaan kuvitelmiini, toiveuniini. Jos ruudukko jää täyttämättä, ei ole tuota mahdollisuutta - ja siinä on psykologisesti suuri ero.

Sosiaalipsykologi Kurt Lewin oivalsi tämän sanoessaan, että tavoitteen arvo (V) (jonka mukaan toiminta määräytyy) on yhtä kuin tavoitteen saavuttamisen arvo (E) kerrottuna sen saavuttamisen todennäköisyydellä (P) eli:

$$V = P \times E$$

Vaikka kertoja olisi pieni, tulosta tulee suuri, jos kerrottava on erittäin suuri. Lottoaminen kannattaa asettaa tavoitteeksi (eli V on päätöksen syntymiseen riittävän suuri), koska päävoiton saavuttamisen arvo (E) on erittäin suuri; olkoonkin että sen saavuttamisen todennäköisyys (P) on vähäinen. Suomalainen sananlasku sanoo tämän nasevammin: "Lohi on niin arvokas kala, että sitä kannattaa pyytää vaikka ei saisikaan".

Sama pätee asioihin, joiden toteutumisella on erittäin suuri negatiivinen valenssi. Ne ovat torjuttavia tai pelottavia silloinkin, kun niiden toteutumisen todennäköisyys on erittäin vähäinen - mikäli se kuitenkin poikkeaa nolasta eli mikäli tuo negatiivinen asia on **mahdollinen**. Tajunnan on silloin pakko ottaa se huomioon.

Esimerkiksi ydinvoimalan räjähtäminen on erittäin epätodennäköistä, mutta kuitenkin mahdollista. Se on kuin monen lukon taakse vangittu vaarallinen jättiläinen; ja olkoonkin, että jättiläinen ei pääse irti, se on kuitenkin **olemassa**. Aika, jolloin sitä ei ollut, oli idyllinen nykyiseen verrattuna. Tätä olennaista eroa ei puhe todennäköi-

syyksien vähäisyydestä kykene poistamaan. Toivolla ja pelolla on oma logiikkansa, joka myös tiedotustutkijoiden pitäisi oppia ymmärtämään ja ottamaan tutkimuksissaan huomioon.

4.

Kuten sanottu, yleisen mielipiteen tutkijat ovat usein olleet kiinnostuneita vain ihmisten valinnoista ja päätöksistä. Sitä mahdollisten toiveiden ja mahdollisten uhkien muodostamaa kontekstia, jossa päätökset tehdään, heidän menetelmänsä eivät juuri ole tavoittaneet. Kuitenkin myös tämä konteksti on tärkeä; ja joukkotiedotusvälineiden vaikutus siihen on ehkä tärkeämpi kuin varsinaisiin päätöksiin.

Ottakaamme esimerkiksi ahdistus, joka läntisissä teollisuusmaissa on syntynyt paljolti siitä, että ihmisiä on paremman tulevaisuuden vuoksi vaadittu kieltäytymään monista asioista, hillitsemään välittömät impulssinsa. Nykyisin esiintyy kuitenkin yhä enemmän myös toisentyypistä ahdistusta. Se ei synny niinkään yhteiskunnan ja kulttuurin vaatimista kieltämyksistä kuin pelosta, että nuo kieltämykset ovat turhia: maailman kuitenkin tuhoutuu ydinsotaan, saasteisiin tai muuhun sivilisaatiomme synnyttämään uhkaan, ajatellaan.

Eroa voi valaista Ernst Blochin käsitteellä "ei-vielä". Se viittaa johonkin, "mikä on vasta epävarmaa ja vielä ratkaisematta, mutta mikä tämän vuoksi ei ole poissa maailmasta". Esimerkiksi Suomessa aikaisemmin "ei-vielä" oli monelle jotakin toivoa herättävää - esimerkiksi: ei-vielä sosialismia, oikeudenmukaista yhteiskuntaa... siksi pitää taistella ja alistua kieltämyksiin, vaikka se aiheuttaakin ahdistusta. Nyt ei-vielä on yhä useammalle

jotakin tällaista: ei-vielä ydinsotaa, metsien tuhoutumista, ekokatas-trofia... mutta nämä asiat eivät silti "ole poissa maailmasta", vaan synnyttävät ahdistusta joka on eri-laista kuin entinen, kieltäymysten aiheuttama. Me toimimme ja teemme päätöksiä kuten ennenkin, mutta **jokainen** päätös tehdään ahdistuksen kannalta uudenaikaisessa kontekstissa.

Puhe ahdistuksesta ja sen luon-teen muuttumisesta on tässä vain esimerkki, josta voidaan perustel-lusti olla kanssani myös eri mieltä. Puheenvuoroni varsinaisena pyrki-myksenä on ollut tähdentää, että tärkeitä tietoisuuden kannalta voi-vat olla myös pelkät mahdollisuu-det, joiden todennäköisyys on vähäinen; samoin sellaiset laajat ei-vielä perspektiivit, jotka muodos-tavat sen toivon ja uhkan yleisen kontekstin, jossa päätöksenteko ja toiminta tapahtuu. Olen myös halunnut viitata lyhyesti sellaisiin uusiin menetelmiin (passiivinen

role-playing), joilla tutkija pääsee ehkä pureutumaan näihin asioihin paremmin kuin perinteisillä yleisen mielipiteen kartoituskeinoilla.

Esitelmä suomalais-neuvostoliittolaisessa tiedotustutkimuksen seminaarissa "Kau-punki-elämäntapa-joukkotiedotus" Tampe-reen yliopistossa 30.-31.5.1985.

Kirjallisuus

- COLEMAN, J.S. Introduction to Mathe-matical Sociology. Glencoe, The Free Press of Glencoe, 1964.
- ESKOLA, A. On Emotional Schemata of Everyday Life. Materials for the Soviet-Finnish Symposium, October 1-11, 1984. Psychological Problems of the Way of Life and the Life Course of Personality. (1984a)
- ESKOLA, A. Psychology in the 1990's: Trends, Threats and Challenges. Teok-sessa LAGERSPETZ, K.M.J. & NIEMI, P. (toim.). Psychology in the 1990's. Elsevier Science Publications, 1984. (1984b)
- ESKOLA, A. Uhka, toivo, vastarinta. Helsinki, Kirjayhtymä, 1984. (1984c)